

Katarzyna Myszona-Kostrzewa

Wydział Prawa i Administracji, Uniwersytet Warszawski

e-mail: k.myszona_kostrzewa@wpia.uw.edu.pl

ORCID: 0000-0001-5059-4992

WOLNOŚĆ UPRAWIANIA KULTU RELIGIJNEGO W POLSCE W CZASIE ZARAŻY – ANALIZA PRZYPADKU

FREEDOM OF RELIGIOUS WORSHIP IN POLAND DURING THE PANDEMIC. A CASE STUDY

Abstract

This analysis of freedom of religious worship is associated with a special situation in the world and in Poland caused by the SARS-CoV-2 virus. Restrictions introduced by the Government in Poland enter the constitutional sphere of religious liberty. Under international law and the 1997 Constitution of Poland, the freedom of manifestation of religion may be restricted only by statute and only if it is necessary to protect national security, public order, health, morality or the freedom and rights of others.

KEYWORDS

constitution, international law, freedom of conscience and religion, freedom to worship

SŁOWA KLUCZOWE

konstytucja, prawo międzynarodowe, wolność sumienia i religii, wolność uprawiania kultu

1. WPROWADZENIE

Analiza tytułowej wolności uprawiania kultu religijnego wiąże się ze szczególną sytuacją panującą na świecie i w Polsce wywołaną wirusem SARS-CoV2. Wprowadzone przez władzę wykonawczą ograniczenia uprawiania kultu, modlitwy i uczestniczenia w obrzędach w kościołach, cerkwiach, zborach i innych przeznaczonych do tego miejscach spotkały się z protestami wielu wiernych i zaowocowały, m.in. wnioskami kierowanymi do Rzecznika Praw Obywatelskich (RPO). Rozporządzenie Rady Ministrów z dnia 31 marca 2020 r. w sprawie ustanowienia określonych ograniczeń, nakazów i zakazów w związku z wystąpieniem stanu epidemii¹ wprowadziło czasowe ograniczenia w sprawowaniu kultu religijnego w miejscach publicznych. W trakcie sprawowania kultu religijnego, w tym czynności lub obrzędów religijnych, na danym terenie lub w danym obiekcie mogło przebywać łącznie w okresie od 20 marca do 24 marca 2020 r. i w okresie od 12 kwietnia do odwołania nie więcej niż 50 osób, wliczając w to uczestników i osoby sprawujące kult religijny lub osoby zatrudnione przez zakład pogrzebowy w przypadku pogrzebu; natomiast w okresie od 1 kwietnia 2020 r. do 11 kwietnia 2020 r. – 5 uczestników, oprócz osób sprawujących kult religijny lub osób zatrudnionych przez zakład pogrzebowy w przypadku pogrzebu.

Jak możemy przeczytać na oficjalnej stronie Rzecznika Praw Obywatelskich: „We wnioskach kierowanych do Rzecznika Praw Obywatelskich obywatele podnoszą również zarzut nieproporcjonalności tego ograniczenia, w kontekście innych wprowadzanych ograniczeń. Wątpliwości budzi wprowadzenie limitu obecności 5 osób w pomieszczeniach sprawowania kultu religijnego w sytuacji, gdy więcej osób może przebywać np. w sklepach czy środkach transportu”².

Krytyka dotknęła także hierarchów Kościoła katolickiego. W czasie trwania Wielkiego Postu we wszystkich diecezjach w Polsce odwołano nabożeństwa, co jest sytuacją bezprecedensową³. Wiernym została udzielona dyspensa od obowiązku uczestnictwa we mszy świętej w niedziele i święta i jednocześnie popro-

¹ Dz.U. z 2020 r., poz. 566, z późn. zm.

² Zob. <https://www.rpo.gov.pl/sites/default/files/Pismo%20do%20Prezesa%20Rady%20Ministr%C3%B3w.%203.04.2020.pdf> (dostęp: 30.04.2020 r.).

³ W niektórych państwach bezterminowo zawieszono możliwość sprawowania mszy świętych dla wiernych, spowiadania i odprawiania innych nabożeństw.

szo, aby uczestniczyli w mszach transmitowanych online. Przewodniczący Konferencji Episkopatu Polski Arcybiskup Stanisław Gądecki zalecił, aby nie używać wody znajdującej się w kropielnicach i informować wiernych o możliwości przyjmowania komunii świętej na rękę oraz w sposób duchowy (poprzez wzbudzenie w sobie takiej intencji). Rzecznik Konferencji Episkopatu Polski ks. Paweł Rytel-Andrianik zaznaczył, że: „Kościół w Polsce od początku epidemii, w trosce o zdrowie i życie całego społeczeństwa, dostosowuje się do ograniczeń sanitarnych”⁴. W reakcji na pojawiające się głosy kontestujące wprowadzone przez Kościół ograniczenia w publicznym sprawowaniu liturgii wielu kapłanów studziło nastroje. Dr hab. o. Szczepan Praškiewicz OCD, relator Kongregacji Spraw Kanonizacyjnych w Rzymie, tłumaczył, że: „Należy przyjąć ograniczenia w duchu wiary i z miłości do bliźnich, w imię Ewangelii, by nikogo nie narażać na zarażenie się chorobą”⁵.

W dniu 15 kwietnia 2020 r. Arcybiskup Stanisław Gądecki, przewodniczący Konferencji Episkopatu Polski, w liście do Premiera Mateusza Morawieckiego zaapelował o bardziej spójne, proporcjonalne i sprawiedliwe kryterium ograniczania dopuszczalnej liczby wiernych w kościołach. Jednocześnie podkreślił, że: „Kościół katolicki w Polsce z szacunkiem przyjmuje działania państwa polskiego, których celem jest ochrona zdrowia i życia Polaków w sytuacji pandemii”⁶. Skutkiem apelu było wprowadzenie od 20 kwietnia 2020 r. rozwiązania, zgodnie z którym w trakcie sprawowania kultu religijnego w kościołach może przebywać – 1 osoba na 15 m².

Prawo do wolności uprawiania kultu religijnego odgrywa szczególnie istotną rolę w Polsce, której zdecydowana większość mieszkańców, w przeciwieństwie do innych państw Unii Europejskiej⁷, uznaje się za osoby wierzące. Według danych zawartych w Małym Roczniku Statystycznym Polski 2019 opublikowanym przez Główny Urząd Statystyczny za 2018 r.⁸ do Kościoła rzymskokatolickiego należy w Polsce 32 910 865 wiernych, prawosławnych jest 507 196, a protestantów 61 217⁹. Z kolei z danych przedstawionych na początku 2020 r. przez Instytut

⁴ Zob. <https://episkopat.pl/rzecznik-episkopatu-parafie-informuja-ile-osob-moze-uczestniczyc-w-mszach-sw-i-nabozenstwach/> (dostęp: 30.04.2020 r.).

⁵ Zob. <https://www.niedziela.pl/arttykul/51219/O-Praskiewicz-przyjmijmy-ograniczenia-w> (dostęp: 05.05.2020 r.).

⁶ Zob. <https://www.dorzeczy.pl/kraj/136547/abp-gadecki-napisal-do-premiera-chodzi-o-liczbe-wiernych-w-kosciele.html> (dostęp: 30.04.2020 r.).

⁷ Według danych Eurobarometru z 2010 r. Polska z 79% mieszkańców deklarujących wiarę w Boga znajduje się na czwartym miejscu (*ex aequo* z Grecją). Najwięcej osób deklarujących wiarę w Boga mieszka na Malcie (90%), w Rumunii (90%) i na Cyprze (ponad 80%), najmniej zaś w Estonii, Szwecji (18%) i Czechach (16%).

⁸ Zob. <https://stat.gov.pl/obszary-tematyczne/roczniki-statystyczne/roczniki-statystyczne/maly-rocznik-statystyczny-polski-2019,1,21.html> (dostęp: 20.04.2020 r.).

⁹ W tym samym czasie stan ludności wynosił 38 411 tys. osób.

Statystyki Kościoła Katolickiego (ISKK) za 2018 r.¹⁰ wynika, że 38,2% wiernych zobowiązanych bierze udział w niedzielnych mszach (*dominantes*)¹¹, a 17,3% z nich przystępuje do komunii świętej (*communicantes*)¹².

2. PRAWO DO WOLNOŚCI RELIGII I UPRAWIANIA KULTU RELIGIJNEGO W POLSCE – RYS HISTORYCZNY

Choć, w świetle przytoczonych statystyk, przeważająca część obywateli polskich deklaruje przynależność do Kościoła rzymskokatolickiego, to warto zaznaczyć, że: „Polskie społeczeństwo ma wyjątkową historię wolności religijnej”¹³, a wprowadzone obostrzenia dotknęły wyznawców różnych religii. Jak słusznie zauważył J. Tazbir, przez wieki Polska była „państwem bez stosów”¹⁴. Niewiele osób być może pamięta, że pierwszym dokumentem w Europie gwarantującym wolność religii była konfederacja warszawska – uchwała przyjęta 28 stycznia 1573 r. na sejmie konwokacyjnym w Warszawie, zapewniająca swobodę wyznania szlachcie w Rzeczypospolitej i wieczysty pokój między wyznaniem (*pax inter dissidentes in religione*)¹⁵. Jej postanowienia potwierdzono w Artykułach henrykowskich oraz wprowadzono do konstytucji sejmowych, w ten sposób nadając im moc obowiązującego prawa¹⁶. W 2003 r. uchwała została wpisana na

¹⁰ Zob. http://iskk.pl/images/stories/Instytut/dokumenty/Annuario_Statisticum_2020_07.01.pdf (20.04.2020).

¹¹ Wskaźnik *dominantes* oblicza się dla każdej parafii jako odsetek wiernych uczęszczających na niedzielą mszę św., w odniesieniu do ogólnej liczby zobowiązanych według wzoru: $D = U_c/Z_o * 100$. Ustalenie liczby zobowiązanych do udziału w mszy św. dokonuje się globalnie, przyjmując, że od uczestnictwa w mszy św. powinny być zwolnione dzieci do lat siedmiu, chorzy, ludzie starsi o ograniczonych możliwościach poruszania się. Na podstawie analizy struktury demograficznej przeciętnej parafii wiejskiej i miejskiej stwierdzono, że jest to 18% populacji, co jednocześnie oznacza, iż zobowiązani do uczęszczania w niedzielnej mszy św. stanowią 82% wiernych (<http://iskk.pl/badania/religijnosc/47-uncategorised/63-dominantes>, dostęp: 20.04.2020 r.).

¹² Wśród osób uczestniczących w niedzielnej mszy św. zawsze jest grupa wiernych, którzy przystępują również do komunii św., daje to możliwość ustalenia drugiego wskaźnika religijności: jest to liczba tych wiernych odniesiona do liczby zobowiązanych, co wyrażone w odsetkach daje wskaźnik *communicantes*.

¹³ Wprowadzenie do Raportu statystycznego dotyczącego wolności religijnej w Polsce, Warszawa 2019, http://iskk.pl/images/stories/Instytut/dokumenty/01-16_Raport-2019_prev_czyste.pdf (dostęp: 20.04.2020 r.).

¹⁴ J. Tazbir, *Państwo bez stosów. Szkice z dziejów tolerancji w Polsce w XVI i XVII w.*, Warszawa 1967.

¹⁵ Zapewniała innowiercom równe traktowanie z katolikami i opiekę państwa. Zabraniała władzom świeckim wspierania przedstawicieli Kościoła katolickiego w prześladowaniach religijnych.

¹⁶ J. Bardach, B. Leśnodorski, M. Pietrzak, *Historia ustroju i prawa polskiego*, Warszawa 2005, s. 209–210.

listę UNESCO (ang. *United Nations Educational, Scientific and Cultural Organization*) Pamięć świata (ang. *Memory of the World International Register*)¹⁷.

Wolność religii potwierdzała także Konstytucja 3 maja z 1791 r., która co prawda w art. I zdaniu pierwszym podkreślała, że: „Religią narodową panującą jest i będzie wiara święta rzymska katolicka ze wszystkimi jej prawami; przejście od wiary panującej jakiegokolwiek wyznania jest zabronione pod karami apostazji”, ale już w zdaniu następnym stwierdzała: „Że zaś taż sama wiara święta przykazuje nam kochać bliźnich naszych, przeto wszystkim ludziom jakiegokolwiek bądź wyznania pokój w wierze i opiekę rządową winniśmy. I dlatego wszelkich obrządków i religii wolność w krajach polskich, podług ustaw krajowych, warujemy”¹⁸. Także Konstytucja Księstwa Warszawskiego, okrojowana 22 lipca 1807 r. przez Napoleona Bonaparte, w art. 1 – podobnie jak Konstytucja 3 maja z 1791 r. – ustanawiała religię rzymskokatolicką „religią stanu”, ale stanowiła też w art. 2, że „wszelka cześć religijna jest wolna i publiczna”¹⁹.

Z kolei Konstytucja z dnia 17 marca 1921 r.²⁰ mówiła o wolności sumienia i wyznania. W art. 111 zdaniu drugim stwierdzała, że: „Wszyscy mieszkańcy Państwa Polskiego mają prawo wolnego wyznawania zarówno publicznie jak prywatnie swej wiary i wykonywania przepisów swej religii lub obrządku, o ile to nie sprzeciwia się porządkowi publicznemu ani obyczajności publicznej”²¹. Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 25 kwietnia 1935 r.²² w art. 5 ust. 2 stwierdzała krótko, że „państwo zapewnia obywatelom możliwość rozwoju ich wartości osobistych oraz wolność sumienia, słowa i zrzeczeń”. Równie lakonicznie problematykę tę potraktowano w Konstytucji Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej z dnia 22 lipca 1952 r., której art. 82 zawierał gwarancje rozdziału Kościoła od państwa oraz wolności sumienia i wyznania dla wszystkich obywateli, a także zakaz przymusu do obrządków i czynności religijnych²³.

Wolność religii była i jest także zagwarantowana w porządkach konstytucyjnych innych państw²⁴. Na szczególną uwagę zasługuje Konstytucja Stanów

¹⁷ Jest to międzynarodowy projekt zapoczątkowany w 1992 r., którego celem jest podejmowanie działań służących zachowaniu, ratowaniu i udostępnianiu dokumentów: rękopisów, druków, inskrypcji, dokumentów audiowizualnych (nagrań i filmów) itp., o światowym znaczeniu historycznym lub cywilizacyjnym.

¹⁸ Zob. <https://www.infor.pl/prawo/konstytucja/teksty-polskich-konstytucji/76731>, Konstytucja-3-Maja-z-1791-roku.html (dostęp: 20.04.2020 r.).

¹⁹ Dziennik Praw Księstwa Warszawskiego, t. I, s. II–XLIII.

²⁰ Dz.U. nr 44, poz. 267.

²¹ Zob. <https://www.infor.pl/prawo/konstytucja/teksty-polskich-konstytucji/76621>, Konstytucja-marcowa-z-1921-roku.html (dostęp: 20.04.2020 r.).

²² Dz.U. nr 30, poz. 227.

²³ Tekst jedn. Dz.U. z 1976 r., nr 7, poz. 36; w tekście pierwotnym opublikowanym w Dz.U. z 1952 r., nr 33, poz. 232 był to art. 70.

²⁴ Zob. P. Winczorek, *Komentarz do Konstytucji Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 2 kwietnia 1997 roku*, Warszawa 2008, s. 126–127; J. Szymanek, *Wolność sumienia i wyznania w Konstytucji RP*, „Przegląd Sejmowy” 2006, nr 2, s. 39–40. Np. w art. 4 Niemieckiej Ustawy Zasadniczej

Zjednoczonych Ameryki z 1787 r. i Pierwsza Poprawka do niej – uchwalona przez Kongres 25 sierpnia 1789 r.²⁵, zgodnie z którą: „Żadna ustawa Kongresu nie może wprowadzić religii ani zabronić swobodnego praktykowania jej (...)”²⁶. Wolność religii została tam wymieniona przed wolnością słowa lub prasy i prawem do spokojnych zgromadzeń.

3. PRAWO DO WOLNOŚCI UPRAWIANIA KULTU RELIGIJNEGO W ŚWIETLE PRAWA MIĘDZYNARODOWEGO

Wolność uprawiania kultu religijnego jest jednym z elementów składowych wolności wyznania zwanej również „wolnością sumienia i wyznania”²⁷, „wolnością religii”, „wolnością sumienia i religii”²⁸, „wolnością wierzeń”, czy też po prostu „wolnością kultu”, która należy do jednej z najstarszych i podstawowych wolności i praw człowieka o charakterze osobistym. Jak zauważył G. Jellinek w swojej słynnej pracy *Deklaracja praw człowieka i obywatela*²⁹ (niem. *Die Erklärung der Menschen – und Bürgerrechte: ein Beitrag zur modernen Verfassungsgeschichte*³⁰) – prawa człowieka rozwinęły się z idei wolności sumienia i religii³¹. Autor stwierdza, że „w teoriach filozofów i jurystów spotykamy prawo

(Grundgesetz) z dnia 23 maja 1949 r., w rozdziale zatytułowanym Prawa zasadnicze, w art. 4 czytamy: 1. Wolność wyznania, sumienia, przekonań religijnych i światopoglądów jest nienaruszalna. 2. Zapewnia się swobodne wykonywanie praktyk religijnych (*Konstytucja Niemiec*, przekład S. Bożyk, Warszawa 1993).

²⁵ Została ratyfikowana 15 grudnia 1791 r.

²⁶ Zob. <https://www.info.r.pl/prawo/konstytucja/zagraniczne-akty-prawne/76868>, Konstytucja-Stanow-Zjednoczonych-Ameryki.html (dostęp: 1.05.2020 r.).

²⁷ Wolność sumienia i wyznania, czy też sumienia i religii była traktowana jako jedna wolność w początkach swojego rozwoju, kiedy uważano, że o sumieniu jednostki decydują jej przekonania religijne. Obecnie przyjmuje się, że wolność sumienia ma charakter szerszy niż wolność religii, która stanowi jedną z form realizacji wolności sumienia.

²⁸ W doktrynie pojawiają się poglądy, że wymienne stosowanie pojęć „wolność wyznania” i „wolność religii” nie jest właściwe, ponieważ z semantycznego punktu widzenia zakres pojęcia „wolność religii” jest węższy od „wolności wyznania” [K. Pyclik, *Wolność sumienia i wyznania w Rzeczypospolitej Polskiej (założenia filozoficzno-prawne)*, (w:) B. Banaszak, A. Preisner (red.), *Prawa i wolności obywatelskie w Konstytucji RP*, Warszawa 2002, s. 457].

²⁹ J. Jellinek, *Deklaracja praw człowieka i obywatela*, Warszawa 1905, https://upload.wikimedia.org/wikipedia/commons/1/1f/Jerzy_Jellinek_-_Deklaracja_praw_cz%C5%82owieka_i_obywatela.pdf (dostęp: 20.04.2020 r.).

³⁰ G. Jellinek, *Die Erklärung der Menschen- und Bürgerrechte: ein Beitrag zur modernen Verfassungsgeschichte*, Duncker & Humblot 1895, reprint VDM, Müller 2006, *passim*.

³¹ G. Jellinek stwierdza: „Wraz z nabytem przeświadczeniem, że istnieje prawo sumienia, od państwa niezależne, znaleziono punkt oparcia dla wyodrębnienia nieodłącznych praw osobistych. Ucisk, wywierany przez władzę panującą na swobodne poruszenie jednostki, budzi myśl, że kierunkom tego ucisku odpowiada odrębne prawo człowieka. W ten sposób obok domagania się

swobody myślenia, wierzenia i wolności sumienia, jako pierwsze indywidualne prawo wolności³² i dodaje, że: „Wiemy dziś, że prawa wolności są natury nie pozytywnej, lecz negatywnej, że oparte są na żądaniu od państwa nie działalności, lecz jej zaniechania”³³. W literaturze przedmiotu często też pojawia się stwierdzenie, że wolność religii, jako jedno z podstawowych praw i wolności człowieka znajduje swoje umocowanie w prawie międzynarodowym oraz krajowym, a jej realizacja jest miernikiem poziomu demokracji w państwie³⁴.

W świetle utrwalonego orzecznictwa Europejskiego Trybunału Praw Człowieka wolność sumienia i wyznania, w rozumieniu Konwencji o Ochronie Praw Człowieka i Podstawowych Wolności z 1950 r.³⁵, stanowi „jeden z fundamentów pluralistycznego społeczeństwa demokratycznego”³⁶. Zdaniem polskiego Trybunału Konstytucyjnego „wolność sumienia i religii jest nie tylko „wolnością jednostki o charakterze osobistym, lecz również zasadą ustrojową, co odpowiednio zwiększa wagę tej wolności”³⁷.

Obecnie wolność religii (w polskiej literaturze przedmiotu autorzy często posługują się pojęciem „wolność wyznania”) zagwarantowana jest w wielu dokumentach i umowach międzynarodowych składających się na międzynarodową ochronę praw człowieka. Powszechna Deklaracja Praw Człowieka z 1948 r.³⁸ w art. 18 stwierdza, że: „Każda osoba ma prawo do wolności myśli, sumienia i religii; prawo to obejmuje wolność zmiany swej religii lub przekonań, jak również wolność manifestowania swej religii lub przekonań, indywidualnie lub wspólnie z innymi, publicznie lub prywatnie, poprzez nauczanie, praktyki religijne, sprawowanie kultu i rytuałów”³⁹. Prawo to zostało potwierdzone i rozwinęte m.in. w Międzynarodowym Pakcie Praw Obywatelskich i Politycznych

wolności religijnej powstaje żądanie wolności druku, słowa, związków, zebrań, emigracji, prawa petycji, zabezpieczenia przed samowolnym uwięzieniem, karą, podatkami itd.; żądanie udziału jednostek w życiu państwowym celem zabezpieczenia wszystkich tych urządzeń, jak również wymaganie, aby ustroj państwowy był związkiem ludzi wolnych i równych” (J. Jellinek, *Deklaracja...*, s. 77–78).

³² *Ibidem*, s. 74.

³³ *Ibidem*, s. 46.

³⁴ A. Łopatka, *Prawo do wolności myśli, sumienia i religii*, Warszawa 1995, s. 50; K. Warchałowski, *Prawo do wolności myśli, sumienia i wyznania w Europejskiej Konwencji Praw Człowieka i Podstawowych Wolności*, Lublin 2004, s. 1; M. Hucał, *Wolność sumienia i wyznania w orzecznictwie Europejskiego Trybunału Praw Człowieka*, Warszawa 2012, s. 130.

³⁵ Dz.U. z 1993 r., nr 61, poz. 284, <http://prawo.sejm.gov.pl/isap.nsf/DocDetails.xsp?id=W-DU19930610284> (dostęp: 20.04.2020 r.).

³⁶ Wyrok z 13 grudnia 2001 r., *Metropolitan Church of Bessarabia i inni przeciwko Moldawii*, skarga nr 45701/99; <https://hudoc.echr.coe.int/eng#%7B%22fulltext%22%3A%5B%5D%2C%22sort%22%3A%5B%5D%2C%22documentcollectionid%22%3A%5B%5D%2C%22GRANDCHAMBER%22%2C%22CHAMBER%22%2C%22itemid%22%3A%5B%5D%2C%22001-59985%22%7D> (dostęp: 1.05.2020 r.).

³⁷ Wyrok TK z dnia 10 grudnia 2014 r., K 52/13, OTK-A 2014, nr 11, poz. 118.

³⁸ Rezolucja Zgromadzenia Ogólnego ONZ 217 A (III) przyjęta i proklamowana dnia 10 grudnia 1948 r.

³⁹ Tekst: <http://libr.sejm.gov.pl/tek01/txt/onz/1948.html> (dostęp: 20.04.2020 r.).

z 1966 r.⁴⁰, który w art. 18 ust. 1 przyznaje każdemu prawo do wolności myśli, sumienia i wyznania i wyjaśnia, że: „Prawo to obejmuje wolność (...) do uzewnętrzniania indywidualnie czy wspólnie z innymi, publicznie lub prywatnie, swej religii lub przekonań przez uprawianie kultu, uczestniczenie w obrzędach, praktykowanie i nauczanie”, zaś w ust. 3 zawiera niezwykle istotne wskazanie, że: „Wolność uzewnętrzniania wyznania lub przekonań może podlegać jedynie takim ograniczeniom, które są przewidziane przez ustawę i są konieczne dla ochrony bezpieczeństwa publicznego, porządku, zdrowia lub moralności publicznej albo podstawowych praw i wolności innych osób”⁴¹. W art. 18 ust. 3 zostały wprost ujęte istotne przesłanki możliwości ograniczenia sprawowania kultu: przesłanka o charakterze formalnym – wolność uzewnętrzniania wyznania lub przekonań może podlegać jedynie takim ograniczeniom, które są przewidziane przez ustawę; oraz przesłanki o charakterze materialnym – wolność uzewnętrzniania wyznania lub przekonań może podlegać jedynie takim ograniczeniom, które są konieczne do ochrony bezpieczeństwa publicznego, porządku, zdrowia lub moralności publicznej albo podstawowych praw i wolności innych osób. Tak pojmowana wolność wyznania i jej ograniczenia znalazły również wyraz w art. 14 Konwencji o prawach dziecka, przyjętej przez Zgromadzenie Ogólne Narodów Zjednoczonych dnia 20 listopada 1989 r.⁴².

Na gruncie prawa europejskiego najbardziej rozbudowane uregulowania dotyczące wolności sumienia i wyznania, identyczne z rozwiązaniami przyjętymi w Międzynarodowym Pakcie Praw Obywatelskich i Politycznych z 1966 r., zawarte są w art. 9 Konwencji o Ochronie Praw Człowieka i Podstawowych Wolności z 1950 r.⁴³. Natomiast nieco bardziej lakonicznie problematykę tę traktuje Karta Praw Podstawowych Unii Europejskiej, która w art. 10 potwierdza prawo każdego do wolności myśli, sumienia i religii i wyjaśnia, że prawo to obejmuje m.in. „wolność uzewnętrzniania, indywidualnie lub wspólnie z innymi, publicznie lub prywatnie, swej religii lub przekonań poprzez uprawianie kultu, nauczanie, praktykowanie i uczestniczenie w obrzędach”⁴⁴.

Konkordat zawarty 28 lipca 1993 r. między Stolicą Apostolską a Rzeczpospolitą Polską⁴⁵ w art. 5 potwierdza prawo do wolności religijnej i nakłada na Państwo obowiązek zapewnienia Kościołowi katolickiemu, bez względu na

⁴⁰ Dz.U. z 1977 r., nr 38, poz. 167, <http://prawo.sejm.gov.pl/isap.nsf/download.xsp/WDU-19770380167/T/D19770167L.pdf> (dostęp: 20.04.2020 r.). Otwarty do podpisu w Nowym Jorku dnia 16 grudnia 1966 r. Wszedł w życie dnia 23 marca 1976 r., Polska ratyfikowała go w 1977 r.

⁴¹ Zob. <http://prawo.sejm.gov.pl/isap.nsf/download.xsp/WDU19770380167/T/D19770167L.pdf> (dostęp: 20.04.2020 r.).

⁴² Dz.U. z 1991 r., nr 120, poz. 526.

⁴³ Dz.U. z 1993 r., nr 61, poz. 284, <http://prawo.sejm.gov.pl/isap.nsf/DocDetails.xsp?id=W-DU19930610284> (dostęp: 20.04.2020 r.).

⁴⁴ Dz.Urz. UE C 202 z 2016 r., s. 389, <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/PL/TXT/PDF/?uri=CELEX:12016P/TXT&from=FR> (dostęp: 20.04.2020 r.).

⁴⁵ Dz.U. z 1998 r., nr 51, poz. 318. Konkordat wszedł w życie 25 kwietnia 1998 r.

obrzędek, swobodne i publiczne pełnienie jego misji, łącznie z wykonywaniem jurysdykcji oraz zarządzaniem i administrowaniem jego sprawami na podstawie prawa kanonicznego, a w art. 8 zapewnia wolność sprawowania kultu, którego organizowanie należy do władzy kościelnej zgodnie z przepisami prawa kanonicznego i z zachowaniem odpowiednich przepisów prawa polskiego. Pewne ograniczenie tej wolności jest zawarte w ust. 5 tego artykułu. Uprawnia władzę publiczną do podjęcia niezbędnych działań w miejscach przeznaczonych przez właściwą władzę kościelną do sprawowania kultu także bez uprzedniego powiadomienia władzy kościelnej, jeśli jest to konieczne do ochrony życia, zdrowia lub mienia.

4. PRAWO DO WOLNOŚCI UPRAWIANIA KULTU RELIGIJNEGO W POLSCE W ŚWIETLE KONSTYTUCJI RZECZYPOSPOLITEJ POLSKIEJ Z 1997 R. ORAZ JEGO OGRANICZENIA

Adam Bodnar w liście skierowanym do Premiera Mateusza Morawieckiego słusznie stwierdził, że: „RPO rozumie wprowadzanie ograniczeń swobody przemieszczania się i kontaktów społecznych. Niemniej po raz kolejny podkreśla, że ograniczenia te – szczególnie z uwagi na obecną trudną sytuację – muszą być wprowadzone z poszanowaniem konstytucyjnych standardów ochrony podstawowych praw i wolności”⁴⁶. Należy zgodzić się z Rzecznikiem Praw Obywatelskich, że przepisy rozporządzenia Rady Ministrów z dnia 31 marca 2020 r. „wkraczają w konstytucyjną sferę wolności religii (...). A wolność uzewnętrzniania religii może być ograniczona jedynie w drodze ustawy i tylko wtedy, gdy jest to konieczne do ochrony bezpieczeństwa państwa, porządku publicznego, zdrowia, moralności lub wolności i praw innych osób”⁴⁷. Wynika to z art. 31 ust. 3, który dotyczy ograniczeń w zakresie korzystania z konstytucyjnych wolności i praw⁴⁸ i wprost z art. 53 ust. 5 Konstytucji z 1997 r.⁴⁹, w którym czytamy, że: „Wolność uzewnętrzniania religii może być ograniczona jedynie w drodze ustawy i tylko

⁴⁶ Zob. <https://www.rpo.gov.pl/pl/content/koronawirus-rozporzadzenie-rzadu-z-31-marca-krytyczna-ocena-rpo%C2%A0> (dostęp: 20.04.2020 r.).

⁴⁷ *Ibidem*.

⁴⁸ „Ograniczenia w zakresie korzystania z konstytucyjnych wolności i praw mogą być ustanawiane tylko w ustawie i tylko wtedy, gdy są konieczne w demokratycznym państwie dla jego bezpieczeństwa lub porządku publicznego, bądź dla ochrony środowiska, zdrowia i moralności publicznej, albo wolności i praw innych osób. Ograniczenia te nie mogą naruszać istoty wolności i praw”.

⁴⁹ Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 2 kwietnia 1997 r. (Dz.U. nr 78, poz. 483, z późn. zm.); dalej: Konstytucja RP.

wtedy, gdy jest to konieczne do ochrony bezpieczeństwa państwa, porządku publicznego, zdrowia, moralności lub wolności i praw innych osób (...)”.

Trybunał Konstytucyjny w wyroku z dnia 10 grudnia 2014 r. stwierdził, że: „Ze względu na wysoką rangę wolności religii (wyznania) art. 53 ust. 5 Konstytucji stawia dalej idące wymagania niż art. 31 ust. 3 zdanie pierwsze Konstytucji (...)”⁵⁰. Zauważył też, że geneza i kształt klauzuli limitacyjnej w art. 53 ust. 5 Konstytucji RP są wyraźnie inspirowane art. 9 ust. 2 Konwencji o Ochronie Praw Człowieka i Podstawowych Wolności z 1950 r. i stwierdził, że: „Art. 9 ust. 2 odzwierciedla intencję twórców Konwencji, aby określenie przesłanek ingerencji w wolność uzewnętrzniania wyznania miało charakter szczególny, uwzględniający rangę i specyfikę gwarantowanej wolności, w celu zapewnienia jak najszerszych ram jej urzeczywistniania (...). Analogiczny cel przyświecał regulacji art. 53 ust. 5 Konstytucji”. Z kolei w wyroku z dnia 7 października 2015 r.⁵¹ Trybunał Konstytucyjny podkreślił, że: „W europejskich porządkach konstytucyjnych podobnie określa się także przesłanki ograniczenia zakresu wolności sumienia i wyznania. Są to bezpieczeństwo i porządek publiczny, ochrona zdrowia, moralności publicznej oraz praw i wolności innych osób. Ewentualne ograniczenia wynikać muszą jednak z samej Konstytucji, stanowiąc swoiste remedium na kolizję z innymi prawami konstytucyjnymi”.

W konsekwencji żaden organ władzy wykonawczej, w tym Rada Ministrów, nie może określać granic wolności uzewnętrzniania religii. Trzeba też zaznaczyć, że z wolności sumienia i wyznania korzystają nie tylko obywatele polscy, lecz także cudzoziemcy i bezpaństwowcy. Mają oni prawo do tej wolności na równych zasadach.

Trybunał Konstytucyjny we wspomnianym wcześniej wyroku z dnia 7 października 2015 r. zauważył, że: „Ochronę wolności sumienia i wyznania można uznać za klasyczny i względnie jednolicie ujęty element współczesnych porządków konstytucyjnych”. W Preambule do Konstytucji RP wymieniono wierzących w Boga, który jest źródłem prawdy, sprawiedliwości, dobra i piękna. Zgodnie z art. 30 Konstytucji RP obowiązek władz publicznych poszanowania wolności religii jest ściśle związany z ochroną przyrodzonej i niezbywalnej godności człowieka stanowiącej źródło wolności i praw człowieka i obywatela. Trybunał Konstytucyjny w wyroku z dnia 5 marca 2003 r. stwierdził, że: „Godność człowieka jest wartością transcendentną”⁵², a według L. Garlickiego: „Stanowi aksjologiczną podstawę i przesłankę całego porządku konstytucyjnego”⁵³.

⁵⁰ Wyrok Trybunału Konstytucyjnego z dnia 10 grudnia 2014 r., K 52/13, OTK-A 2014, nr 11, poz. 118.

⁵¹ Wyrok Trybunału Konstytucyjnego z dnia 7 października 2015 r., K 12/14, OTK-A 2015, nr 9, poz. 143.

⁵² K 7/01, OTK-A 2003, nr 3.

⁵³ L. Garlicki, *Komentarz do art. 30*, (w:) L. Garlicki (red.), *Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej. Komentarz*, t. III, Warszawa 2003, s. 2–3.

Wolność religijna zagwarantowana jest także w kilku innych artykułach Konstytucji RP⁵⁴, z których kluczowe znaczenie ma art. 53 (jeden z najbardziej rozbudowanych artykułów Konstytucji). Czytamy w nim m.in. że: „1. Każdemu zapewnia się wolność sumienia i religii. 2. Wolność religii obejmuje wolność wyznawania lub przyjmowania religii według własnego wyboru oraz uzewnętrzniania indywidualnie lub z innymi, publicznie lub prywatnie, swojej religii przez uprawianie kultu, modlitwę, uczestniczenie w obrzędach, praktykowanie i nauczanie. Wolność religii obejmuje także posiadanie świątyń i innych miejsc kultu w zależności od potrzeb ludzi wierzących oraz prawo osób do korzystania z pomocy religijnej tam, gdzie się znajdują (...)”. Trybunał Konstytucyjny w wyroku z dnia 10 grudnia 2014 r. stwierdził, że „z art. 53 ust. 1 i 2 Konstytucji wynika zakaz podejmowania działań, w tym natury prawnej, które w sposób nieuprawniony ingerowałyby (utrudniałyby) w wyznawanie określonej religii. Poszanowanie wolności wyrażania przekonań religijnych jest niezbędne do efektywnego zagwarantowania wolności religii”⁵⁵.

Niezwykłe istotne uregulowanie podkreślające rangę wolności religii zawiera także art. 233 ust. 1 Konstytucji RP, który stwierdza że wolności tej nie może ograniczać ustawa określająca zakres ograniczeń wolności i praw człowieka i obywatela w czasie stanu wojennego i wyjątkowego.

Prawo do wolności religii potwierdza ustawa z dnia 17 maja 1989 r. o gwarancjach wolności sumienia i wyznania⁵⁶, która w art. 2 pkt 2 stwierdza, że korzystając z wolności sumienia i wyznania, obywatele mogą w szczególności: zgodnie z zasadami swojego wyznania uczestniczyć w czynnościach i obrzędach religijnych oraz wypełniać obowiązki religijne i obchodzić święta religijne.

5. PODSUMOWANIE

Wolność uprawiania kultu religijnego jest częścią szerszego zakresu przedmiotowego prawa do wolności sumienia i wyznania zagwarantowanego w Konstytucji RP. Trybunał Konstytucyjny zauważył, że „społeczeństwo polskie przywiązuje dużą wagę do religii oraz wolności jej uzewnętrzniania”, i uznał, że „wolność religii jest nie tylko gwarantowana konstytucyjnie i konwencyjnie, lecz jest także jedną z podstawowych wartości moralnych w polskim

⁵⁴ W art. 25 Konstytucji RP czytamy, że: „Władze publiczne w Rzeczypospolitej Polskiej zachowują bezstronność w sprawach przekonań religijnych, światopoglądowych i filozoficznych, zapewniając swobodę ich wyrażania w życiu publicznym”.

⁵⁵ Wyrok Trybunału Konstytucyjnego z dnia 10 grudnia 2014 r., K 52/13, OTK-A 2014, nr 11, poz. 118.

⁵⁶ Tekst jedn. Dz.U. z 2017 r., poz. 1153.

społeczeństwie”⁵⁷. Ograniczenie wolności uzewnętrzniania religii (wyznania), które zostało wprowadzone w Polsce na mocy rozporządzenia Rady Ministrów z dnia 31 marca 2020 r. w sprawie ustanowienia określonych ograniczeń, nakazów i zakazów w związku z wystąpieniem stanu epidemii nie spełnia przesłanki formalnej wyrażonej w art. 53 ust. 5 Konstytucji RP, w art. 18 ust. 3 Międzynarodowego Paktu Praw Obywatelskich i Politycznych z 1966 r i art. 9 ust. 2 Konwencji o Ochronie Praw Człowieka i Podstawowych Wolności z 1950 r., albowiem nie zostało ustanowione w drodze ustawy. Istotny jest także wymóg konieczności tego ograniczenia do ochrony co najmniej jednej z pięciu kategorii interesu publicznego: bezpieczeństwa państwa, porządku publicznego, zdrowia, moralności lub wolności i praw innych osób (zasada proporcjonalności). Trybunał Konstytucyjny stwierdził, że: „Wymóg ten w podstawowych założeniach jest tak samo rozumiany przez art. 53 ust. 5 Konstytucji i art. 9 ust. 2 Konwencji, jak przez art. 31 ust. 3 zdanie pierwsze Konstytucji” i w omawianym przypadku został spełniony w związku z istniejącym zagrożeniem epidemiologicznym.

Jak wspomniano powyżej, wątpliwości, które pojawiły się wśród wiernych w związku z pandemią koronawirusa, dotyczyły działań władz nie tylko państwowych, lecz także kościelnych. Warto w tym miejscu przytoczyć spostrzeżenie G. Górskiego, który stwierdził, że: „Od początku swego istnienia Kościół uważał plagi nawiedzające ludzkość, w tym epidemie chorób zakaźnych, za kary zesłane przez Boga. Dlatego zalecał nabożeństwa i modlitwy przebłagalno-pokutne”⁵⁸. Dziennikarz, odnosząc przeszłość do aktualnych okoliczności i stanowiska Kościoła katolickiego wobec koronawirusa, zaznaczył, że: „Podczas obecnej epidemii koronawirusa dostojnicy Kościoła nie odwołują się jednak do takiej interpretacji zarazy, jaką prezentowali chrześcijanie przez dwa tysiące lat. Mentalność współczesnego człowieka wzdraga się bowiem przed myślą, że miłosierny Bóg może zesłać karę, w dodatku tak straszliwą, że pociągającą za sobą śmierć wielu ludzi. W efekcie nie mają teologicznego wyjaśnienia dla dziejących się wydarzeń. Czy są w stanie przedstawić jednak inne wytłumaczenie?”⁵⁹. Jak słusznie zauważył ks. dr Jan Dohnalik: „Wiele pytań i wątpliwości dotyczących praktyk religijnych ma związek z przykazaniami kościelnymi, czyli z tymi wskazaniem prawa kościelnego, które kształtują nasze życie liturgiczne, sakramentalne i wspólnotowe. Warto więc wyjaśnić ich znaczenie, ale też granice ich obowiązywania w szczególnym czasie epidemii”⁶⁰.

⁵⁷ Wyrok Trybunału Konstytucyjnego z dnia 10 grudnia 2014 r., K 52/13, OTK-A 2014, nr 11, poz. 118.

⁵⁸ G. Górski, *Kościół w czasach zarazy*, <https://www.wsieciprawdy.pl/sieci-kosciol-w-czasach-zarazy-pnews-4336.html> (dostęp: 25.04.2020 r.). Dziennikarz opisał m.in. okoliczności zarazy w 590 r., która nawiedziła Rzym, a jej pierwszą ofiarą był papież Pelagiusz II. Jego następcą św. Grzegorz Wielki nakazał odprawienie specjalnego nabożeństwa ekspiacyjnego.

⁵⁹ *Ibidem*.

⁶⁰ J. Dohnalik, *Przykazania kościelne w czasie kwarantanny*, <https://kosciol.wiara.pl/doc/6245845.Przykazania-Koscielne-w-czasie-narodowej-kwarantanny> (dostęp: 25.04.2020 r.).

REFERENCES

- Bardach J., Leśnodorski B., Pietrzak M., *Historia ustroju i prawa polskiego*, Warszawa 2005
- Bożyk S., *Konstytucja Niemiec*, Warszawa 1993
- Garlicki L., *Komentarz do art. 30*, (w:) L. Garlicki (red.), *Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej. Komentarz*, t. III, Warszawa 2003
- Hućał M., *Wolność sumienia i wyznania w orzecznictwie Europejskiego Trybunału Praw Człowieka*, Warszawa 2012
- Jellinek G., *Die Erklärung der Menschen- und Bürgerrechte: ein Beitrag zur modernen Verfassungsgeschichte*, Duncker & Humblot 1895, reprint VDM, Müller 2006
- Jellinek J., *Deklaracja praw człowieka i obywatela*, Warszawa 1905
- Łopatka A., *Prawo do wolności myśli, sumienia i religii*, Warszawa 1995
- Pyclik K., *Wolność sumienia i wyznania w Rzeczypospolitej Polskiej (założenia filozoficznoprawne)*, (w:) B. Banaszak, A. Preisner (red.), *Prawa i wolności obywatelskie w Konstytucji RP*, Warszawa 2002
- Szymanek J., *Wolność sumienia i wyznania w Konstytucji RP*, „Przegląd Sejmowy” 2006, nr 2
- Warchałowski K., *Prawo do wolności myśli, sumienia i wyznania w Europejskiej Konwencji Praw Człowieka i Podstawowych Wolności*, Lublin 2004
- Winczorek P., *Komentarz do Konstytucji Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 2 kwietnia 1997 roku*, Warszawa 2008
- Tazbir J., *Państwo bez stosów. Szkice z dziejów tolerancji w Polsce w XVI i XVII w.*, Warszawa 1967
- Dohnalik J., *Przykazania kościelne w czasie kwarantanny*, <https://kosciol.wiara.pl/doc/6245845.Przykazania-Koscielne-w-czasie-narodowej-kwarantanny> (dostęp: 25.04.2020 r.)
- Górski G., *Kościół w czasach zarazy*, <https://www.wsieciprawdy.pl/sieci-kosciol-w-czasach-zarazy-pnews-4336.html> (dostęp: 25.04.2020 r.)